

رتبه‌بندی تایمز، دانشگاه‌های ایرانی و جایگاه آن‌ها

محسن هوشمند

عضو هیئت علمی دانشگاه تحصیلات تکمیلی علوم پایه زنجان

رتبه‌بندی‌های بین‌المللی از ابزارهای مهم ارزیابی کیفیت دانشگاه‌ها در سطح جهانی به شمار می‌آیند. دانشجویان، استادان و پژوهشگران از این رتبه‌بندی‌ها برای شناخت جایگاه علمی مؤسسات آموزش عالی و تصمیم‌گیری درباره همکاری‌های علمی، تحصیل یا تخصیص منابع استفاده می‌کنند. رتبه‌بندی‌های متنوعی در سطح جهان وجود دارد که هر یک دانشگاه‌ها را از منظرهای گوناگون، از جمله فعالیت‌های پژوهشی، توسعه پایدار، و تأثیرات زیست‌محیطی ارزیابی می‌کنند. شرکت در این رتبه‌بندی‌ها علاوه بر کمک به شناسایی دانشگاه‌ها، می‌تواند در جذب بودجه، برنامه‌ریزی راهبردی، و بهبود کیفیت عملکرد دانشگاه مؤثر باشد. البته گاهی انتقادهایی نیز به نظام‌های رتبه‌بندی وارد می‌شود؛ برای نمونه، گفته می‌شود برخی از این نظام‌ها تنها برای مقایسه دانشگاه‌های برتر طراحی شده‌اند. با این حال، حضور سایر دانشگاه‌ها در فهرست‌ها نیز ضروری است تا مقایسه‌ها معنا پیدا کنند و دانشگاه‌ها بتوانند نقاط قوت و ضعف خود را در سطح بین‌المللی شناسایی نمایند. از سوی دیگر، برخی از دانشگاه‌ها یا پژوهشکده‌های کوچک به دلیل جمعیت محدود یا فعالیت در حوزه‌های خاص علمی در رتبه‌بندی‌ها لحاظ نمی‌شوند. هرچند کیفیت علمی آن‌ها برای متخصصان آشکار است. همچنین، در برخی کشورها از جمله عراق و ازبکستان، عضویت دانشگاه‌ها در رتبه‌بندی‌های معتبر جهانی معیار پذیرش مدارک تحصیلی محسوب می‌شود.

با این همه، شرکت در رتبه‌بندی‌ها به دانشگاه‌ها کمک می‌کند تا وضعیت خود را بهتر بشناسند، نقاط قوت و ضعف را شناسایی کنند و در راستای بهبود مأموریت‌ها و مسئولیت‌های خود گام بردارند. در واقع، شرکت در رتبه‌بندی نوعی ارزیابی داخلی و خارجی است. دانشگاهی که نتواند مشکلات خود را به صورت روشمند تشخیص و حل کند، چگونه می‌تواند در حل مسائل کلان کشور یا دیگر مسائل کشور نقش مؤثری ایفا کند؟ بنابراین، مشارکت در رتبه‌بندی‌ها نه تنها جنبه رقابتی دارد، بلکه ابزاری برای ارزیابی و شناخت دقیق‌تر وضعیت دانشگاه است. دانشگاه زمانی می‌تواند در حل مسائل کشور مؤثر باشد که شناخت روش‌مند و واقع‌بینانه‌ای از نقاط قوت و ضعف خود داشته باشد.

از میان رتبه‌بندی‌های بین‌المللی، نظام رتبه‌بندی **تایمز (Times Higher Education)** یکی از معتبرترین و پرمخاطب‌ترین نظام‌هاست. شاخص‌های این نظام شامل پنج حوزه‌ی اصلی اعم از «آموزش» (محیط آموزشی و شهرت تدریس)، «کیفیت پژوهش» (تأثیر و میزان استناد به مقالات)، «محیط پژوهش» (درآمد و شهرت پژوهشی)، «صنعت» (درآمد و همکاری با بخش صنعت)، و «چشم‌انداز بین‌المللی» (تعداد دانشجویان و اعضای هیئت علمی خارجی و همکاری‌های بین‌المللی) هستند. برای ورود به این رتبه‌بندی، دانشگاه باید دست کم هزار مقاله در پنج سال گذشته منتشر کرده باشد، دانشجوی کارشناسی داشته باشد، و در بیش از یک حوزه از ۱۱ حوزه‌ی علمی تعریف‌شده فعالیت کند. دانشگاه‌هایی که واجد یکی از این شرایط نباشند، به عنوان «گزارشگر» معرفی می‌شوند.

در رتبه‌بندی تایمز، اطلاعات دانشگاه‌ها به صورت ترکیبی از خوداظهاری (تعداد دانشجو، هیئت علمی، درآمد و غیره) و داده‌های گردآوری شده در مؤسسه (استنادها، شهرت آموزشی و پژوهشی) بررسی می‌شود. نتایج به صورت سالانه منتشر می‌گردد و رتبه‌های زیر ۲۰۰ به صورت دقیق اعلام می‌شوند، در حالی که رتبه‌های بالاتر به صورت بازه‌ای مشخص می‌شوند (مثلاً ۱۰۰۱-۱۲۰۰).

در آخرین گزارش رتبه‌بندی جهانی تایمز (سال ۲۰۲۶)، بیش از ۲۱۰۰ دانشگاه در جهان مورد ارزیابی قرار گرفتند. از ایران، ۹۳ دانشگاه در این نظام شرکت داشتند که ۸۲ دانشگاه واجد شرایط رتبه‌بندی و ۱۱ دانشگاه صرفاً به عنوان گزارشگر معرفی شدند.

در میان دانشگاه‌های ایرانی، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه و دانشگاه صنعتی شریف به ترتیب رتبه‌های نخست تا سوم را در کشور کسب کردند. این سه دانشگاه در سطح جهانی در بازه‌ی ۳۵۱ تا ۴۰۰ قرار دارند. برای مقایسه بهتر، آمار کلی‌ای از حضور دانشگاه‌های ایران و چند کشور منتخب در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱- رتبه کلی و رتبه‌های تفکیکی دسته‌های اصلی سه دانشگاه برتر ایران در رتبه‌بندی تایمز

رتبه	رتبه کلی	آموزش	محیط پژوهشی	کیفیت پژوهشی	صنعت	چشم‌انداز بین‌المللی
نخست	دانشگاه صنعتی امیرکبیر	دانشگاه علوم پزشکی تهران	دانشگاه صنعتی شریف	دانشگاه صنعتی نوشیروانی بابل	دانشگاه صنعتی شریف	دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه
دوم	دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه	دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه	دانشگاه علوم پزشکی ایران	دانشگاه گلستان	دانشگاه صنعتی امیرکبیر	دانشگاه تحصیلات تکمیلی علوم پایه زنجان
سوم	دانشگاه صنعتی شریف	دانشگاه علوم پزشکی ایران	دانشگاه صنعتی امیرکبیر	دانشگاه علم و صنعت ایران	دانشگاه علوم پزشکی ایران	دانشگاه گلستان

جهت مقایسه بهتر وضعیت دانشگاه‌های کشور، جدول ۲ آماری کلی از دانشگاه‌های ایران و چند کشور را نشان می‌دهد.

جدول ۲- مقایسه آماری وضعیت دانشگاه‌های شرکت کننده از چند کشور

نام کشور	جمعیت (میلیون نفر)	تعداد کل دانشگاه‌های شرکت کننده	تعداد دانشگاه‌های زیر ۲۰۰	تعداد دانشگاه‌های زیر ۲۵۰	تعداد دانشگاه‌های زیر ۵۰۰	تعداد دانشگاه‌های زیر ۱۰۰۰	تعداد دانشگاه‌های بدون رتبه
ایران	۹۱.۵۷	۹۳	صفر	صفر	۵	۴۲	۱۱
ترکیه	۸۵.۵۲	۱۲۱	صفر	صفر	۴	۱۶	۲۸
عربستان سعودی	۳۵.۳	۳۴	۱	۱	۹	۲۳	۳
امارات متحده عربی	۱۰.۸۸	۱۵	صفر	۳	۷	۸	۷
اسرائیل	۹.۹۷	۸	صفر	۱	۳	۷	صفر
قطر	۲.۸۶	۲	صفر	۱	صفر	صفر	۱
افریقای جنوبی	۶۴.۰۱	۱۳	۱	صفر	۴	۹	صفر
برزیل	۲۱۲	۷۴	صفر	۱	۲	۸	۲۲
مصر	۱۱۶.۵	۵۱	صفر	صفر	صفر	۹	۱۵
کره جنوبی	۵۱.۷۵	۴۳	۶	۷	۱۴	۲۷	۲
لهستان	۳۶.۵۵	۴۵	صفر	صفر	صفر	۴	۳
بلغارستان	۶.۴۴	۷	صفر	صفر	صفر	صفر	۲
چک	۱۰.۸۸	۱۹	صفر	صفر	۱	۳	۱

مقایسه نتایج نشان می‌دهد جایگاه ایران نسبت به کشورهای اروپای شرقی مطلوب است و در قیاس با کشورهای منطقه نیز از نظر تعداد و کیفیت دانشگاه‌ها عملکرد قابل قبولی دارد. با این حال، نبود دانشگاهی با رتبه زیر ۳۰۰ نشان از نیاز به اصلاحات ساختاری و برنامه‌ریزی عمیق در سطح ملی و درون‌دانشگاهی وجود دارد. در رابطه با نتایج حاصل از رتبه‌بندی چالش‌های و مسائلی جهت بهبود کیفیت هر چه بهتر دانشگاه در ادامه آمده است.

۱. از ۴۲ دانشگاه ایرانی حاضر در رتبه زیر ۱۰۰۰، ۲۶ دانشگاه متعلق به علوم پزشکی و بقیه زیر نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری هستند. آیا این تفکیک به مفهوم دانشگاه خدشه وارد نکرده است؟ آیا ارزیابی دقیقی از سود و زیان این جدایی بر پیشرفت علمی و صنعتی کشور انجام شده است؟ آیا نباید در باره فایده -هزینه و آسیب‌ها و آورده‌های این تفکیک مطالعات جامعی صورت گیرد؟

۲. با وجود کیفیت نسبتاً مناسب دانشگاه‌های ایران در مقایسه با ترکیه، چرا شمار دانشجویان ایرانی مقیم ترکیه ده‌ها هزار نفر است، اما دانشجوی ترکیه‌ای در ایران بسیار کم‌شمار است؟ همچنین، چرا با وجود رتبه بهتر ایران نسبت به برزیل و چک، هیأت علمی و فارغ‌التحصیل از آن کشورها در ایران حضور دارد، اما عکس آن صادق نیست؟

۳. دانشگاه نفت و معدن ملک فهد عربستان موفق به کسب رتبه ۱۸۴ جهانی شده است. چرا دانشگاه‌های مشابه در ایران — با برخورداری از بودجه و امکانات — به چنین جایگاهی دست نیافته‌اند؟ آیا این مسئله ناشی از کاستی‌های درون‌دانشگاهی است یا به ساختار گسترده و پیچیده نهادهای مادر (مانند وزارت نفت یا وزارت صمت یا وزارت فناوری اطلاعات) مربوط است؟ آیا این دانشگاه‌ها صرفاً به آموزش نیرو می‌پردازند و پژوهش در آن‌ها جایگاه ثانوی دارد؟

۴. چرا امارات متحده عربی با تعداد کم‌تر دانشگاه، نسبت بیشتری از دانشگاه‌های باکیفیت دارد؟ نقش وزارت علوم و نهادهای سیاست‌گذار در این زمینه چیست؟ چگونه کشوری مانند قطر با تنها دو دانشگاه، یکی از آن‌ها را در میان ۲۵۰ دانشگاه برتر جهان دارد، اما دانشگاه‌های کلان‌شهرهای ایران — با جذب دانشجویان با کیفیت — از این موقعیت عقب‌مانده‌اند؟ آیا بررسی‌های جامع و متعددی در این باره صورت گرفته است؟

۵. میزان استقلال دانشگاه‌ها در تعیین کیفیت و سیاست‌های علمی خود با رعایت ملاحظات و مصالح ملی تا چه اندازه است؟

استقلال دانشگاه‌ها چه جایگاهی در نظام سیاست‌گذاری دانشگاهی ایران را به خود اختصاص داده است؟

۶. به گفته مسئولان، تعداد دانشگاه‌ها در ایران زیاد است. اما آمار فعلی خلاف این ادعا را می‌رساند. در واقع، تعداد دانشگاه‌های دارای ظرفیت پژوهشی و آموزشی قابل‌توجه، در حد و اندازه‌ی همان ۹۳ دانشگاه حاضر در رتبه‌بندی تایمز است و مابقی را می‌توان در سطح کالج‌ها دسته‌بندی کرد.

۷. چرا به جای انتقاد از تعداد دانشگاه‌ها، ساختار اداری وزارت علوم و تعداد فراوان کارکنان آن بررسی نمی‌شود؟ تنها ستاد مرکزی وزارت علوم میزبان ۱۲۰۰ کارمند و مدیر و بدون احتساب سازمان‌های اقماری است. آیا این ساختار گسترده، خود موجب کندی، رانت و ناکارآمدی در آموزش عالی کشور نشده است؟ برخی صاحب‌نظران حتی پیشنهاد انحلال وزارتخانه را مطرح می‌کنند.

۸- به نظر می‌رسد بازنگری در ساختار وزارت علوم و حرکت به سوی استقلال دانشگاه، با حفظ سیاست‌گذاری کلان، می‌تواند بخشی از مشکلات را برطرف کند. آیا امکان بازنگری اساسی و کوچک‌سازی ساختار مدیریتی در عرض چهار سال وجود دارد؟ آیا اراده‌ای برای این تحول در میان مدیران ارشد کشور وجود دارد؟

پرسش‌ها و چالش‌هایی که مطرح شد، در ارتباط با حضور دانشگاه‌های ایرانی در رتبه‌بندی‌ها، به‌ویژه رتبه‌بندی تایمز، قابل تأمل است. برای تکمیل این بررسی، مطالعه‌ی سایر نظام‌های رتبه‌بندی داخلی و خارجی و اطمینان از صحت داده‌های وارد شده نیز اهمیت دارد. با این حال، بر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و هر دانشگاهی فرض است که تنها به رتبه‌بندی‌ها بسنده نکنند، بلکه با تحلیل عمیق‌تر، سایر عوامل مؤثر بر ارتقای دانشگاه و نزدیک‌تر شدن آن به نیازهای واقعی کشور را شناسایی کنند. رتبه‌بندی‌ها ابزار مفیدی برای سنجش و مقایسه‌اند، اما صرفاً شرط لازم برای تعالی دانشگاه محسوب می‌شوند، نه شرط کافی. اصلاحات درونی، ارزیابی مستمر، افزایش شفافیت مدیریتی، و به‌کارگیری مدیران متخصص و آگاه از ارکان اصلی پیشرفت واقعی دانشگاه‌هاست. تجربه‌ی جهانی نیز نشان می‌دهد بسیاری از دانشگاه‌های بزرگ و اثرگذار، مانند دانشگاه هاروارد، با تعداد اندکی دانشجو و استاد آغاز کردند، اما به سبب مأموریت روشن، مدیریت کارآمد و تعهد به کیفیت، به جایگاه‌های برتر علمی رسیدند. دانشگاه تحصیلات تکمیلی علوم پایه زنجان نیز با تنها شش دانشجو آغاز به کار کرد و امروز به یکی از مراکز علمی معتبر کشور تبدیل شده است. با وجود این، مسیر رشد و

تعالی علمی همچنان نیازمند برنامه‌ریزی هدفمند، آسیب‌شناسی دقیق و تلاش پیوسته است. امید است دانشگاه‌های ایرانی با درایت و دلسوزی، در مسیر بهبود هر چه بیشتر گام بردارند و جایگاهی درخور نام ایران در عرصه‌ی علم و فناوری به دست آورند.